

PARA PUL OLDU
OSMANLI'DA KÂĞIT PARA,
MALİYE VE TOPLUM
ALİ AKYILDIZ

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0375
Tarih: 0100

PARA PUL OLDU:
OSMANLI'DA KÂĞIT PARA,
MALİYE VE TOPLUM
ALİ AKYILDIZ

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
34768, Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-6647-95-4

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Mayıs 2025

PARA PUL OLDU
OSMANLI'DA KÂĞIT PARA,
MALİYE VE TOPLUM
ALİ AKYILDIZ

ALİ AKYILDIZ

1 Aralık 1963 tarihinde Rize’de doğdu. 1985’te Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 1987’de *İzmir-Aydın Demiryolu* konulu teziyle yüksek lisansı, 21 Temmuz 1992’de de *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)* başlıklı teziyle doktorayı tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde iki yıl Uzman Yardımcısı olarak çalıştıktan sonra, 1 Şubat 1989’da Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Yakınçağ Tarihi Araştırma Görevlisi; 12 Ekim 1995’te Doçent; 28 Mart 2001’de ise Profesör oldu. Aynı zamanda 1997’den itibaren Türkiye Diyanet Vakfı’nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*’nin Türk Tarihi ve Medeniyeti Heyeti’nde müellif-redaktör olarak yer aldı. Ocak 2014’te Marmara Üniversitesi’nden emekli oldu. Hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı olarak görevini sürdürmekte olup aynı zamanda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesidir.

1995’te İngiltere ve İskoçya’da araştırma ve incelemeler yaptı. Temmuz-Ağustos 2000 tarihlerinde *London School of Economics and Political Sciences* ve *School of Oriental and African Studies*’de misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Eylül 2001’de *Islamic Area Studies* projesi kapsamında Tokyo Üniversitesi’nde bir hafta süreyle dersler verdi.

1995’te *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform* isimli kitabıyla Türk Tarih Kurumu Teşvik Ödülü’nü aldı. 2002’de, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Avrupa Bankacılar Birliği [EABH] ve Tarih Vakfı’nın ortaklaşa düzenlediği Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması’nda *Para Pul Oldu: Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum* isimli eseriyle kitap dalında birinci oldu. 2010’da ilk defa düzenlenen ve akademik çalışmaların tamamına verilen Uluslararası Halil İnalçık Tarih Ödülü’ne ve 2011’de Elginkan Vakfı tarafından düzenlenen ve yine akademik çalışmaların bütününe verilen Türk Kültürü Araştırma Ödülü’ne lâyık görüldü. Aynı sene Marmara Üniversitesi 129. Yıl Sosyal Bilimler Atıf Ödülü’nü ve 2015’te de Türk Kültürüne Hizmet Vakfı’nın beş yılda bir verdiği Türk Kültürüne Hizmet Şükran Ödülü’nü kazandı. 2001 Aydın Doğan Tarih Ödülü; 2004, 2006 ve 2008 yıllarında düzenlenen Uluslararası Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması ile Türk Tarih Kurumu’nun 2011 yılında 80. kuruluş yılı münasebetiyle düzenlediği Türk Tarih Kurumu Bilim ve Teşvik Ödülleri jürilerinde yer aldı.

Eserleri: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993; *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul 1996; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul 1998; *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, (Türkçe-İngilizce), İstanbul 2001; *Para Pul Oldu*, İstanbul 2003; *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004; *Anka’nın Sonbaharı: Osmanlı’da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İstanbul 2005; *Haliç’te Seyrüsefer: Haliç Vapurları Şirketi*, İstanbul 2007; *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*, İstanbul 2011; *Namık Kemal’den Mektup Var*, İstanbul 2013 (A. Özcan’la birlikte); *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, (Z. Kurşun’la birlikte) İstanbul 2015; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul 2015 (Genişletilmiş Baskı); *Harem’in Padişahı: Valide Sultan, Haremde Hayat ve Teşkilat*, İstanbul 2017 (Orta ve Büyük Boy); *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş*, Ankara 2018; *Yapay Tarihin Esirleri*, İstanbul 2018; *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, İstanbul 2018 (Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı); *Saray, Harem ve Mahrem*, İstanbul 2019; *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*, İstanbul 2019; *Nazime, Aydın ve Dindar Bir Sultan*, İstanbul 2020; *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, İstanbul 2021; *Kral Öldü Yaşasın Kral*, İstanbul 2021; *Yusuf İzzeddin, İkbâl, İdbar, İntihar*, İstanbul 2022; *Mabeyn-i Hümayun, Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*, İstanbul 2024; *Şüphe, Hayri Bey’in Vefatı İntihar mı Cinayet mi?*, İstanbul 2024; *Adile Sultan, Müsrif, Mümin, Muin, Şair*, İstanbul 2025.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	11	VIII- Kaime Tedavülünün Neden Olduğu Olumsuzluklar	94
Önsöz	13	1- Spekülatif Kazanç: Galata Bankerleri	94
Yeni Baskıya Önsöz	15	2- Bozuk Para Sıkıntısı ve Enflasyon	97
Giriş	17	3- Kalpazanlık	98
A) Diğer Ülkelerde Kâğıt Para Uygulaması	17	4- Kaimenin Kaldırılmasından Sonra da Devam Eden Olumsuz Etkileri	105
B) Osmanlı Devletinin Para Sistemi	22	Değerlendirme	107

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT REFORMLARININ FİNANSMANI: OSMANLI DEVLETİNDE İLK KAİME UYGULAMASI

I- Sistemin Temelleri	27
1- Kaimenin Proto-tipi: Esham Sistemi	27
2- Kaimeyi Hazırlayan Şartlar	28
II- Reformların Finansmanı İçin İlk Kaimenin Çıkarılması	30
1- El Yazılı Kaimeler	30
2- Matbu Kaimeler	36
3- Kırım Savaşı'nın Finansmanı: Ordu Kaimesi	39
III- Kaime İşlerinin Organizasyonu	43
1- Kaime ile İlgilenen Bürokratik Personel	43
2- Kambiyonun Düzenlenmesi: Dersaadet Bankası	44
IV- Kaime ve Faiz	48
1- Kaime Faizleri	48
2- Faizsiz Kaimeler	51
V- Kaimenin Dışında Başvurulan Bazı Mali Tedbirler	54
1- Esham-ı Mümtaze	54
2- Esham-ı Cedide	56
VI- Kaimenin Kaldırılması İçin İlk Girişimler	60
1- Zorunlu Yardım: İane-i Umumiye	60
A) İanenin İdaresi	65
B) İanenin Toplanması ve Bazı Sosyal Tepkiler	66
2- Tekrar İane: İstanbul Halkına Müracaat	70
A) İaneye Tabi Gelirlerin Tespiti	70
B) İanenin Tahsili	71
3- İttihad-ı Mali Şirketi (Şirket-i Maliye) Teşebbüsü	74
VII- Kaimenin Kaldırılması	76
1- Kaimeyi Ülkeye Yaygınlaştırma Girişimi	76
2- Kaimenin Kâğıt Haline Gelmesi: İstanbul'da Panik	81
3- Özlenen Son: Kaimenin Piyasadan Çekilmesi	85
4- Kaimenin Kaldırılmasının Toplumsal Yankıları	93

İKİNCİ BÖLÜM

1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞININ FİNANSMANI: OSMANLI DEVLETİNDE İKİNCİ KAİME UYGULAMASI

I- II. Abdülhamid Dönemine Doğru Siyasî ve Malî Durum	111
II- Savaşın Finansmanı: Kaime Emisyonu	114
1- Halkın Yardımına Başvurulması: İane-i Harbiye	119
2- Tekrar Kaimeye Müracaat: Yedi Milyon Liralık Yeni Emisyon	125
3- Emisyonun Çoğaltılması: Altı Milyon Liralık Kaime Çıkarılması	129
III- Kaimenin Değerini Korumak İçin Alınan Tedbirler	131
1- Banker Zarifi'yle Yapılan Gizli Anlaşma	131
2- İstanbul'da Kaime Borsası Kurma Girişimi	134
IV- Kaimenin Kaldırılması İçin İlk Girişimler	135
1- İlga-yı Kavaim Komisyonunun Kurulması ve Faaliyetleri	135
2- İslahat-ı Maliye Komisyonu	138
3- Kaimeyi Kaldırmak İçin Kaynak Bulma Çabaları	140
A) Tocqueville İstikrazı Girişimi	144
V- Kaimenin Kaldırılması: Öz Kaynaklara Zorunlu Yöneliş	145
1- Sultan Abdülhamid İşe El Koyuyor: Komisyon-i Âli ve Faaliyetleri	152
2- Kaimenin Kaldırılmasının Etkileri	156
A) Kaime Kaldırıldıktan Sonra da Etkilerinin Devam Etmesi	156
B) Nakit Sıkıntısı	158
VI- Kaimenin Tedavülünün Yarattığı Sorunlar	160
1- Kalpazanlık	160
2- Muhtelif Paralarla Beraber Kullanılmasının Getirdiği Sorunlar	162
3- Enflasyon ve Pahalılık	165
A) Ekmek Fiyatlarının Kontrolü: Hükümetten Fırıncılara Tazminat	167
B) Şirket-i Hayriye'nin Kapanma Tehlikesi Atlaması ve Taşıma Ücretleri	174
C) Memurların Durumu ve Enflasyon Yüzünden Memuriyetten Kaçışın Hızlanması	177
4- Ödemeler Dengesinin Bozulması	179
5- Bozuk Para Sıkıntısı ve Halk Zekâsının Bulduğu İlginç Çözüm: Para-biletler	179

VII- Kaime Üzerinde <i>Hava Oyunları</i> : Galata Bankerleri	184	Genel Değerlendirme	289
Değerlendirme	187	Ekler	293
		I. Birinci Uygulamada Kaimenin Altın Lira Karşısındaki Değerini Gösterir Cetvel	295
		II. Birinci Uygulamada 100 Kuruşluk Kaime ile Altılık ve Bozuklukların Arasındaki Farkı Gösterir Cetvel	305
		III. 1861'de Kaime Yüzünden İstanbul'da Yaşanan Panik Hakkında <i>Tercüman-ı Ahval</i> 'in Yazdıkları	313
		IV. Kaimenin Kaldırılmasına Dair Kamuoyuna İlan Edilen 11 Temmuz 1862 Tarihli Talimatname	315
		V. İkinci Uygulamada Kaimenin Diğer Paralara Göre Kurunu Gösterir Cetvel	317
		VI. Kaime Komisyonunun Maliye Nezaretine Sunduğu 12 Ocak 1878 Tarihli Mazbata	322
		Kaynakça	329
		Dizin	335
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM			
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ FİNANSMANI YA DA ÜÇÜNCÜ KAİME UYGULAMASI			
I. Savaşa Doğru	193		
II. Savaşın Finansmanı	194		
1- Maliyenin Durumu ve Kaynak Yaratmaya Yönelik Geçici Tedbirler	194		
2- Osmanlı Bankası Banknotları	197		
3- Kaime Çıkarılması	199		
III. Altın Parayla İlgili Sınırlamalar	208		
1- Yurt Dışına Altın İhraç Yasağı	208		
2- Altın Nakli ve Altınla Alışverişin Yasaklanması	215		
3- Kambiyonun Düzenlenmesi: Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu	225		
IV. Uygulanan Para Rejimini İncelemek Üzere Taşraya Müfettişler Tayini	227		
V. Eskimiş Kaimelerin Değiştirilmesi	229		
VI. Kaimelerin Türkiye Cumhuriyeti'ne İntikali	231		
VII. Kaimenin Değer Kaybetmesi ve Nedenleri	238		
1- Resmî Kurumların Kaimeyi Kabulde Tereddüt Göstermesi	238		
2- Devletin Bazı Ödemeleri Sikkeyle Yapması	241		
3- Toplumun İtibarı Değerler Konusundaki Bilgisizliği	243		
4- Halkın Kaimeyi Kabulde Zorluk Çıkartması	245		
5- Spekülatörler ve Spekülasyon Cezaları	253		
VIII. Kaimenin Neden Olduğu Sorunlar	257		
1- Bozuk Para Sıkıntısı ve Alınan Tedbirler	257		
A) Çeşitli Kurumların Para-bilet Basması	259		
B) Ufaklık Kaime Basılması	262		
C) Mağuş Sikkelerin Piyasaya Sürülmesi ve Yeni Sikke Darbı	263		
D) <i>Para Pul Oldu</i> : Posta Pullarının Bozuk Para Olarak Kullanılması	264		
E) Tevhid-i Meskûkât Kanunu ve Monometalizm'e Geçiş	265		
2- Kalpazanlık ve Diğer Ülke Kâğıt Paralarının Tedavülü	270		
3- Hayat Pahalılığı	279		
A) Kaimeyedeki Değer Kaybının Pahalılığa Etkisi	279		
B) Pahalılığa Karşı Alınan Tedbirler	285		
Değerlendirme	287		

*Eşim Semra'ya
Sevgi, saygı ve şükran duygularıyla...*

TABLO VE GRAFİKLERİN LİSTESİ

TABLolar

Tablo 1. İstanbul'daki maaşlardan ve esnaftan kesilecek ianenin miktarı.	63
Tablo 2. Rumeli'den toplanacak ianenin ayrıntısına gösterir tablo.	63
Tablo 3. Anadolu ve Arabistan taraflarından toplanacak ianeyi gösterir tablo.	64
Tablo 4. Piyasadan çekilen kaimenin sayısı ve tutarı.	91
Tablo 5. İane-i askeriye olarak halktan toplanacak olan yardımın vilayetlere göre dağılımı.	120
Tablo 6. 3 Nisan 1879 tarihine kadar İstanbul'dan ve taşradan toplanan ianenin miktarı.	124
Tablo 7. 31 Aralık 1878 tarihi itibarıyla tedavüle çıkarılmış olan 16 milyon liralık kaimenin dökümü	148
Tablo 8. 31 Aralık 1878 tarihi itibarıyla tedavüle çıkarılmış olan kaimenin ayrıntıları	148
Tablo 9. 31 Aralık 1878 tarihi itibarıyla piyasada tedavül eden kaimenin ayrıntıları	149
Tablo 10. Tablo 8'de icmalen verilen ve eskimiş kaimelerle değiştirilerek tedavülden kaldırılan ve yakılan kaimelerin ayrıntıları	149
Tablo 11. Kaimenin kaldırılması için toplanan yardımın ayrıntılarını gösterir tablo.	157
Tablo 12. Osmanlı Bankası'ndan fırıncı esnafına verilen günlük ekmek tazminatını gösterir tablo.	172
Tablo 13. Tedavüle çıkarılan kaimelerin miktarını gösterir cetvel.	210
Tablo 14. Tedavüle çıkarılan kaimelerin miktarı ve sayısı.	211
Tablo 15. Çıkarılan kaimenin miktarı ile 1915-1920 tarihleri arasında altınla kaime arasında oluşan fiyat farkı.	280
Tablo 16. Ülkenin çeşitli yerlerinde kaimenin altın karşısındaki değeri.	281
Tablo 17. Duyun-ı Umumiye müfettiş raporlarına göre ülkenin değişik yörelerinde halkın temel ihtiyaç maddelerinin altın ve kaime ile fiyatları (Mayıs-Haziran 1917).	282
Tablo 18. Duyun-ı Umumiye müfettiş raporlarına göre ülkenin çeşitli yerlerindeki havayic-i zaruriye de denilen halkın zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatları.	283

GRAFİKLER

Grafik 1. 100 kuruşluk kaimenin 100 kuruşluk altın (1 lira) karşısındaki değer kaybını gösterir grafik.	97
Grafik 2. 100 kuruşluk kaimenin 100 kuruşluk altına (1 lira) karşı değer kaybını gösterir grafik.	168

TEŞEKKÜR

Bu kitapta ismini burada sayamayacağım pek çok kişinin emeği var. Hocalarım Mustafa Çetin Varlık ve Mücteba İlgürel, ilmî araştırmalar için Türkiye’de çok az yerde olan rahat ve demokratik bir çalışma ortamı sağladılar. Hocam Mübahat S. Kütükoğlu, her zaman çalışmalarımı denetleme, yol gösterme ve zaman ayırma külfetine katlandı. Yine hocalarım İsmail Erünsal ve müteveffa Nejat Göyünç teşvik ve desteklerini esirgemediler. Keza, hocam Mehmet Genç, elinde konuyla ilgili bulunan malzemelerini lütfetme ve birikimini benimle paylaşma nezaketini gösterdi. Şevket Pamuk, gerek yurtdışından malzeme göndererek gerekse konuyla yakın ilgisi dolayısıyla müzakere ederek kitabın şekillenmesinde yardımcı oldu. Fransızca metinlerin tercümesinde Vahdettin Engin ve Almanca metinlerin tercümesinde de Gültekin Yıldız zamanlarını cömertçe bağışladılar. İdris Bostan, Gülden Sarıyıldız, Zekeriya Kurşun, Murat Hulkiender ve Ömer F. Bölükbaşı arşivde konuyla ilgili buldukları belgelerden beni haberdar ettiler. Erhan Afyoncu ve Tufan Gündüz bilhassa konuyla ilgili basılı materyalin te-

mininde yardımcı oldular. Başta Necati Aktaş olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki görevliler, arşivde karşılaştığım güçlükleri aşmamı sağladılar. Taksim Atatürk Kütüphanesinden Saadet Çiftçi ve Hüseyin Ulusoy, Hakkı Tarık Us Kütüphanesinden Tarık Özçelik ve Alman Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinden Eser Abbasoğlu, Türkiye’de kütüphanelerde pek göremediğimiz ilgi, güleryüz ve yardımlarını esirgemediler. Ayrıca Hazel E Heughan Educational Trust’ın değerli yöneticileri, Christopher Ferrard, Douglas Murray, Douglas Home ve Gordon Ruffle, konuyla ilgili yurtdışında araştırma yapma imkânı sağladılar. Hepsine teşekkür ederim. Onlar, kitabın sadece doğrularına ortaklardır. Nihayet bu çalışmada en büyük fedakârlığı doğal olarak ailem üstlendi: Annem, eşim Semra, oğlum Âmil Alper ve kızım Zeynep Aybike. Kendilerine ayıracağım zamanın gelmesini büyük bir sabırla beklediler. Umarım beklmelerine değmiştir.

Ali Akyıldız

ÖNSÖZ

“Eğer bayram münasebetiyle bu hafta bir aylık verilmeyecek olur ise bela-yı zaruretin tahammül olunmaz bir dereceyi bulacağına şüphe kalmıyor. Eshab-ı maaştan en ziyade şâyân-ı merhamet olanları bir takım eramil ve eytam ve mütekaidin-i askeriye sınıfı olup memurından dahi pek çokları el-yevm odun ve kömür bile tedarik edemeyerek nihayet derecede meyus bir halde buldukları misillü bakkal ve kasap ve etmekçi [ekmekçi] bayramda bir aylık çıkacak deyu bir ümid-i zaif ile memurîne et ve etmek verebilmekte iseler de şayet bayrama kadar bir aylık olsun verilemeyecek olur ise bu esnaflar dükkân ve mağazalarını kapatmak mecburiyetinde bulunacakları anlaşılıyor.”

Meclis-i Âyan üyesi Kastro Bey

(17 Kasım 1879, BOA, Y.PRK.ML, 1/78)

Tarihinin üzerini kapayıp okuduğunuzda âdeta günümüzde yaşanan buhranların bir tasviri değil mi 19. yüzyılın son çeyreğine ait bu cümleler. Aradan geçen 123 yılda senaryoda ne değişti, aktörlerden başka. Böyle olunca da günümüzün anlaşılabilmesi için tarihin ve temelleri o döneme kadar inen sorunlar hâlâ hükmünü sürdürdüğü için de özellikle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl siyasî ve iktisadî tarihinin çok iyi araştırılması ve bilinmesi gereği bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Oysa Osmanlı Devleti'nin malî ve iktisadî tarihinin gereğince, hatta biraz daha ileri giderek genel hatlarıyla bile ortaya konulmamış olduğunu ifade etmek sanırım abartı sayılmaz. Bunun nedenlerinden biri, şüphesiz son zamanlara kadar Osmanlı araştırmalarının kahir ekseriyetle siyasî tarihle sınırlı kalmış olmasıdır. Bu ifadelerden siyasî tarihin önemsiz olduğu anlamı çıkarılmamalı; bundan kasıt, tarihî olayların çok boyutluluğuna işaret etmektir. O halde bir tarihî olayın, siyasî, iktisadî, malî, idarî, hukukî ve sair boyutlarıyla beraber ele alınması gerekir. Bu bakış açısıyla Osmanlı maliyesinin kriz dönemlerinde bir finans aracı olarak başvurduğu kâğıt para uygulamalarıyla sosyal, iktisadî ve siyasî sonuçları çalışmaya esas olarak alındı.

Arşiv ve arşiv dışı malzeme açısından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen, konunun gereğince incelenmemiş olması şaşırtıcıdır. Bu eleştirel rezervi saklı tutmakla birlikte, daha önce yapılan ve konuya dikkat çeken bazı çalışmalara burada değinmek kadirşinaslık gereğidir.

Türkiye'de pek bilinmeyen Nihad Mehmed'in 1930'da İstanbul'da kısıtlı sayıda basılan *Das Papiergeld in der Finanz-und Währungsgeschichte der Türkei 1839-1909* isimli eseriyle Mine Erol'un 1970'te basılan *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)* başlığını taşıyan kitabı yapılan çalışmaların başında gelmektedir. Arşiv belgeleri, Türkçe literatür ve basının hemen hiç kullanılmadığı Nihad Mehmed'in kitabı, daha ziyade para teorilerinden hareketle bazı genel kaynaklardan yararlanılarak hazırlandığı için Osmanlı pratiğiyle sağlam bağlar kuramamıştır. Mine Erol'un eserinde ise dönemin elverdiği ölçüde arşiv belgeleri kullanılmışsa da sosyal boyut ve kaime tedavülünün halk üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri ele alınmamıştır. Her iki eserde de sadece ilk iki kaime uygulaması ele alınır. Konu hakkında yazan bir diğer araştırmacı da Roderic H. Davison'dır. İlk kâğıt para uygulamasını incelediği “The First Ottoman Experiment with Paper Money” isimli makalesi, Osmanlı arşiv malzemesi kullanılmadan, daha ziyade Batı kaynakları ve yerli ve yabancı basından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bunlardan özellikle ilk ikisi, konuya dikkat çeken, ancak mevcut malzemeyi kullanmadan yapılmış çalışmalardır. 1915, yani üçüncü kaime uygulaması hakkında en geniş bilgi ise Zafer Toprak'ın “Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası” isimli makalesinde bulunur.

Konuyu birinci el kaynaklara istinaden bir bütünlük içerisinde ele alan bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, bu eserin

hazırlanmasındaki itici güç oldu. Eserde, arşiv belgeleri, literatür ve dönemin yerli ve yabancı basını mukayeseli olarak kullanıldı.

Kitap, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, okuyucunun karşılaştırma yapabilmesine imkân tanımak üzere diğer devletlerin kâğıt para tecrübeleri ve kaimenin ortaya çıktığı koşulların daha iyi anlaşılabilmesi için Tanzimat öncesi Osmanlı para sistemine kısaca temas edildi. Birinci bölümde, kaimenin üzerinde temellendirildiği esham sisteminin genel hatlarıyla Tanzimat reformlarının finansmanı için faizli kaime çıkarılması; ikinci bölümde, 93 Harbi de denilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve üçüncü bölümde de Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü giderlerini karşılamak üzere devletin kaime emisyonuna başvurmak zorunda kalması gibi konular ele alındı. Konu, toplumun her ferdiyi yakından ilgilendiren ve değerindeki en küçük bir sapma, düşme veya yükselmenin bütün sosyal bünyeyi etkilediği bir aktör, yani para olunca çalışmanın toplumsal boyutunun ön plana çıkarılması kaçınılmaz oldu. Bu düşüncelerle kaime tedavülünün toplum üzerindeki etki ve yansımalarıyla bunların nedenleri geniş olarak incelendi. Dolayısıyla eser bu yönüyle teknik bir çalışmadan ziyade, âdeta dönemin toplumunun tarihi olarak ortaya çıkıyor.

Bu kitap, esas olarak Eren Yayınevi'nden çıkan *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri* isimli esere dayanmaktadır. Eserde yer alan 224 adet renkli fotoğraf, maliyeti hayli arttırdığı için kitabın okuyucusuna ulaşmasını güçleştirdi. Oysa, kitabın içeriği, en az ihtiva ettiği fotoğraflar kadar önemliydi benim için. Bu açıdan fotoğrafsız ve düşük maliyetli bir baskının yararlı olacağını

düşündüm. Ancak yeni edisyonu hazırlarken kitabı eski içeriğiyle vermenin anlamlı olmayacağı düşüncesiyle, gözden kaçmış olan bazı hataları düzeltmeyi ve 1995'ten bugüne arşivde açılan tasniflerden çıkan yeni belgelerle o günden beri oluşan literatürü de ilave etmeyi tercih ettim. Bu ek çalışma, yaklaşık bir yıldan fazla bir süre aldı. Böyle olunca da kitabın insicamı değiştiği gibi, muhtevasında da hatırı hayli sayılır bir hacim farklılığı oluşarak âdeta yeni bir kitap ortaya çıktı. Şunu memnuniyetle ifade edebilirim ki bu yeni bulgular kitaptaki temel tezleri değiştirmekten ziyade, örneklemeleri arttırarak daha da güçlenmelerini sağladı.

Kitap ismini bugün de halk arasında kullanılan ve paranın değerinin düştüğüne işaret eden bir deyimden almaktadır: *para pul oldu*. Bu deyim, soyut bir ifade olmayıp bir tarihî gerçekliğe dayanmaktadır. Şöyle ki, hükümet, ikinci ve üçüncü uygulamalarda kaimenin neden olduğu bozuk para sıkıntısını aşabilmek için üzerine değerini belirtir bir kupür vurarak posta pullarını bozukluk yerine piyasaya sürer ve bunları alışverişlerde ufak para yerine kullanır. Diğer bir ifade ile pul para olur. Halkın genel konularda şaşmayan o müthiş müşterek aklı, paranın değersizliğine işaret etmek için bu durumu 'para pul oldu' şeklinde bir deyim haline getirir. İşte kitabın adı, içeriğiyle de uyuşan ve konusunu teşkil eden mezkûr uygulamadan gelmektedir.

Bu kadar önemli ve geniş bir konuyu ele alan bu kitapta olması muhtemel hata ve eksiklikler için şimdiden okuyucunun hoşgörüsüne sığınıyor ve yapıcı tenkitlerin ilmin ilerlemesindeki rolünü peşinen kabul ediyoruz.

Ali Akyıldız
Acıbadem, Kasım 2002

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın ana iskeletini oluşturan ve Eren Yayınları'ndan çıkan metin yaklaşık 29 yıl önce okuyucusuna ulaştı. Daha sonra İletişim Yayınları'ndan çıkan görselsiz baskısı, hem ciddi bir edisyondan geçirilerek hem de o döneme kadar oluşan literatürle arşivde açılan tasniflerdeki belgeler ilave edilerek adeta yeni bir kitaba dönüştü. Ciddi bir hacim değişikliği yapılarak *Para Pul Oldu* üst başlığıyla yayımlanan kitap aradan geçen 22 yıl zarfında dört baskı yaptı. İkinci edisyonun akabinde geçen uzun süre içerisinde hem arşivlerde yeni verilerin ortaya çıkması ve hem de baskı tekniklerinin gelişmesi, kitabın yeni ve metnin ilgili yerlerine yayılan görselli bir edisyonunun yapılması fikrine zemin hazırladı. Bu son araştırmalarımızda arşivde ortaya çıkan yeni belgelerin katkıları örneklemeleri çoğaltarak kitabın ana tezlerini daha da güçlendirdi. Bununla birlikte söz konusu yeni verilerin eserin ana tezleriyle omurgasında esaslı bir değişikliği gerektirmemesi yazarı açısından memnuniyet verici bir sonuç oldu.

Kitabın bu yeni edisyonunda söz konusu ilavelerin yapılmasının yanı sıra kompozisyonunda da düzenlemelere gidildi. Öncelikle yaklaşık 30 yıl önce yazılan metnin dipnotlarında zorunlu olarak bazı düzenlemelerin yapılması gerekti; zira, işin erbabının yakından bildiği üzere eskiden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belgelerin dosya numaraları değil, sadece gömlek numaraları verilir; Yıldız Esas Evrakı gibi bazı tasniflerde ise dört numaralı hayli karmaşık bir sistem uygulanırdı. Daha sonra arşivde kabul edilen tasnif kuralları sistem dijitalize edilirken söz konusu eski tasniflere de uygulanarak belgeler yeniden kimliklendirildi. Bunun yanı sıra, önceleri kullanılan pek çok tasnif kodu da ciddi değişikliklere uğratarak yenilendi. O yüzden bütün dipnotlar gözden geçirilerek merak edenlerin veya verileri kontrol etmek isteyenlerin kolayca ulaşabilmesi için yeni tasnif numaralarıyla kodlarına göre düzenlendi. Üslubu gözden geçirilerek neredeyse tamamen değiştirildiği gibi, önceki baskılarda gözden kaçan bazı tashihler de mümkün mertebe giderildi.

Kitaptaki en önemli değişikliklerden biri de özellikle birinci bölümde ve metnin diğer yerlerinde *kese* türünden verilmiş olan parasal değerlerin, konuya uzak olan okuyucuların anlamlandırmada zorluk çekebilme ihtimalinden hareketle liraya çevrilmesidir. Öte yandan kitabın ana metninin kaleme alındığı dönemdeki imkânlarla tarih çevirme hesap ve çizelgeleriyle miladi tarihe çevrilen hicri ve Rumi tarihlerin tamamı gözden geçirilerek yeniden hesaplandı. Kitabın bu yeni versiyonunda Türk Tarih Kurumu'nun sitesinde yer alan tarih çevirme kılavuzu kullanıldı.

Kitabın bu yeni ve görselli edisyonu değerli dost ve meslektaşlarımın katkıları olmasaydı ortaya çıkamazdı. Osmanlı kâğıt paraları konusunda muhtemelen dünyadaki en büyük koleksiyonun sahibi olan değerli dostum Mehmet S. Tezçakın esaslı ve çok özel bir teşekkürü hak ediyor. Görselli bir kitap yapma fikrini kendisine açtığımda ben herhangi bir talepte bulunmadan kendi koleksiyonundaki emsalsiz kâğıt para ve değerli kâğıtlarla ilgili yüksek çözünürlüklü görüntüleri verebileceğini ve onları kitabımda kullanabileceğimi söyledi. Esasında benim aklımdan geçen düşünce de bu emsalsiz koleksiyonun kitabıma çok büyük bir değer katacağı yönündeydi. Gerçekten de söz verdiği gibi, formatı icabı bu kitapta çok az bir kısmını kullanabildiğim eşsiz koleksiyonunun görüntülerini ve parayla ilgili materyaller konusundaki bilgilerini cömertçe istifademize sundu. Katkıları için kendisine hassaten teşekkür ediyorum.

İkinci olarak İletişim Yayınları'nın değerli editörlerinden değerli dostum Kerem Ünüvar, yeni edisyonla ilgili olarak kendisine açtığım niyetimi anlayışla karşılayarak kitabın yayın haklarını iade etti. Ebubekir Al, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı görsellerin temininde; Abdullah Güllüoğlu, bazı Almanca ibarelerin tercümesinde; Mehmet Y. Akbulut, 30 yıl önce kaleme aldığım kitabın ana metninin çıkardığı teknik sorunların giderilmesinde ve Cengiz Yolcu da kitapta kullandığım bazı görsellerin hazırlanmasında yardım ve emeklerini esirgemedi. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Ali Akyıldız, Maltepe, Ocak 2025

GİRİŞ

“...Utopia’da para denilen şey karşılıklı alışverişlerde hemen hiç kullanılmaz. Para olağan ama olmayabilecek belâli durumlar için saklanır. Altın ve gümüş bu memlekette, tabiatın onlara verdiği değeri taşırlar sadece. Bu iki maden demirden çok daha aşağı görülmele beraber, insan için su ve ateş kadar yararlı sayılır...”

Thomas More, *Utopia*, s. 133.

Konuya paranın tanımıyla başlamak yerinde olur. Para, bir toplumda ortak değer ölçüsü ve alışveriş aracı olarak kabul edilen ve servet birikimi ve muhafazasını kolaylaştıran bir nesne, bir araç olarak tanımlanabilir.¹ Bu tanımda, paranın en önemli özelliği, herkes tarafından kabul gören ortak bir değer ve değişim aracı olması olup mübadele ve alışveriş vasıtaları ise toplumlara ve zamana göre değişiklikler gösterir. Nitekim değişik toplumlarda kurutulmuş balık, kürk, tütün, şeker, kakao, pirinç, deniz kabuğu, dut kabuğu, kumaş parçası, tuz, at, çivi, tahıl ve sair maddeler değişim aracı olarak kullanılmıştır.² Toplumsal fonksiyonunu ise William Petty’nin şu sözü güzel açıklar: para, “eğer deyim yerindeyse, toplumsal bünyenin yağından ibarettir: çoğu çevikliğine zarar vermekte, azı onu hasta etmektedir.”³

Bir toplumda paranın ortak mübadele vasıtası olması, bazen kendiliğinden ve bazen de devlet zoruyla olabilir. Diğer bir ifadeyle, para, temsil ettiği iktisadî yapının gücüyle veya devletin tedavülünü zorunlu kılmasıyla para olur. Genel olarak *mal para* ve *itibarî para* olarak iki kısma ayrılabilir. Mal para, tedavül ettiği değer kadar madenî bir değere de sahiptir, yani toplumda kabul edilen nominal (itibarî) değeri kadar, reel (aynî) değeri haiz olup para değerinin yanında bir de mal değeri vardır. Mal paraların en gelişmişleri olarak altın ve gümüş sikkeler zikredilebilir. Bunlar maden olarak eritilse, piyasadaki satın alma gücü kadar bir değer ortaya çıkar. Geçmişte hemen hemen dünyanın her tarafın-

da olduğu gibi, İslam dünyasında da evrensel para birimi olarak altın ve gümüş kabul edilmişti.

İkinci para çeşidi itibarî paradır. İtibarî para (kâğıt para, banknot), üzerinde yazılı olan, yani kendisine atfedilen değer dışında aynî bir kıymete sahip değildir. Bunun mal para olarak değeri hemen hemen yok denecek kadar azdır. Piyasada altın ve gümüş parayı temsilen tedavül ettiği ve altın ve gümüşün yerine kaim olduğu için Osmanlılar zamanında çıkarılan kâğıt paralara *kaime* denirdi. Çıkarılan kâğıt paranın miktarı, eğer karşılığında hazinede bloke edilen altın veya gümüş miktarına yakın ise ikisinin satın alma gücü arasında önemli bir fark meydana gelmez. Eğer iki para arasındaki söz konusu denge bozulup kâğıt para emisyonu karşılıksız olarak arttırılırsa, paranın alım gücü düşerek piyasada enflasyona neden olur.

Çalışmanın eksenini itibarî bir değer olan kâğıt paranın dünyada ve Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkışı, takip ettiği seyir ve bunun sonuçları oluşturacaktır. Dolayısıyla Osmanlı kâğıt para uygulamasının mahiyetini daha iyi anlayabilmek için diğer devletlerin kâğıt para tecrübelerinin tarihine bir göz atmak uygun olabilir.

A) DİĞER ÜLKELERDEKİ KÂĞIT PARA UYGULAMALARI

Tarihte ilk kâğıt paranın M.Ö. 1600 yıllarında Mısır’da kullanıldığına dair görüşler olmasına rağmen⁴ genelde kabul

1. Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 1-2; Hazim Atif Kuyucak, *Para ve Banka*, İstanbul 1939, I, 12.

2. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Fernand Braudel, *Maddî Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar*, Ankara 1993, I, 388-393, 397.

3. F. Braudel, *Maddî Uygarlık*, I, 386.

4. Hamdi Döndüren, “Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 201; Burhan Zihni Sanus, *Para Ekonomisi*, İstanbul 1956, s.

gören fikir, bunun M.Ö. 140 yılında Wu-ti hanedanı zamanında Çinliler tarafından kullanıldığı yönündedir.⁵ Çin'de kâğıt para Moğollar zamanına kadar aralıklarla tedavül etti.⁶ Moğol hanı Kubilay Han 1260-1290 yılları arasında iki kere kâğıt para emisyonuna başvurur. Tedavülü mecburî olan ve *çav* (chao) adı verilen kâğıt paranın taklit edilmesi suçtu. Asker maaşları bile üzerlerinde görevlilerin isim ve damgası bulunan bu parayla ödenirdi.⁷ Kubilay Han, kâğıt paranın darphanede bloke edilen altın ve gümüşün miktarı kadar olmasını emreder. Diğer bir ifadeyle, bunların hazinede bir karşılığı vardı. Böylece, bir kimse altın veya gümüş eşya yapmak istediği zaman, darphaneye giderek kâğıt para karşılığında gereği kadar altın veya gümüş satın alabilir; kâğıt paraların eskimesi veya yırtılması durumunda bunlar devlet tarafından %3 ekşiğine değiştirilirdi.⁸

Marko Polo, Kubilay Han'ın ülkesinde tedavül eden kâğıt paranın hazırlanışı, fonksiyonları ve durumunu şu şekilde tasvir eder: "Hanbalık'ta Büyük Kağan'ın darphanesi bulunmaktadır. Simyacıların aradığı gizlin burada bulunduğunu gerçekten söyleyebiliriz, çünkü burada para yaratmanın yolu bilinmektedir. Yaprakları ipek böceklerine yem olan dut ağacının kabuğu soyulur. Buradan pürüzlü dış kabukla ağacın tahtası arasında kalan ince iç kabuk çıkarılır, yumuşatılarak lapa gibi oluncaya dek havanda dövülür. Bundan, pamuktan yapılan kâğıda benzeyen ancak kapkara

▲ Çin'de Ming hanedanlığı zamanında 1368-98 Büyük Savaş sırasında çıkarılan matbu kâğıt para (22,5x34 cm. A. Pick, *Altes Papiergeld*, s. 6).

olan bir kâğıt üretilir. Kâğıt yapıldıktan sonra çeşitli boylarda para olarak parçalara ayrılır. En küçük olanı bir paradır, biraz daha büyük olanı bir Venedik gümüş parası değerindedir, ve bu böylece sürer gider. Bu kâğıdın üretimi saf gümüş ya da som altın elde edermişçesine emek gerektirmektedir. Her kâğıt parçasının üzerine bu iş için özel olarak seçilmiş belirli sayıda görevli yalnız adlarını yazmakla kalmazlar, damgalarını da vururlar. Son olarak Majesteleri tarafından darphanenin başına atanmış olan üst düzeydeki yetkili kendi sorumluluğuna verilmiş olan damgayı sülügene batırarak kâğıdı damgalar. Böylece bu kâğıt geçerli bir paranın gücüne kavuşur. Bu paranın benzerini yapmaya kalkışmak suçtur. Bol bol basılmış olan

ve Büyük Kağan'ın egemen olduğu bütün illerde elden ele dolaşan bu kâğıt parayı yaşamak isteyen kimse geçerli bir ödeme aracı olarak tanımayıp almamazlık edemez. Kağanın tüm uyrukları o anda satın almak istedikleri mallarla, incilerle, değerli taşlarla, altın ve gümüşle bu kâğıt parayı değişebilecekleri için hiç duraksamadan alırlar.

Birinin elinde kullanılmaktan çok aşınmış olan bir para varsa bu para darphaneye getirilir ve değerinin yalnızca yüzde üçü ödenirse bir yenisiyle değiştirilebilir. Biri işlemek için altın ve gümüş almak istiyorsa yine darphaneye başvurarak kâğıt parası karşılığında gereksindiği madenleri elde eder. Kağanın bütün askerlerine bu kâğıt parayla ödeme yapılır. Bu açıdan bakılınca Büyük Kağan'ın yeryüzündeki bütün hükümdarlardan daha zengin olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz."⁹

9. Marco Polo'nun..., s. 103-104; Francis W. Hirst, *Money (Gold, Silver, Paper)*, London 1933, s. 222-223.

172-173, 269.

5. Norman Angell, *The Story of Money*, London 1930, s. 228.

6. Hamdi Döndüren, "Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", s. 201; B. Z. Sanus, *Para Ekonomisi*, s. 172-173, 269.

7. Marco Polo'nun *Geziler Kitabı* (Çev. Ömer Güngören), İstanbul 1985, s. 103-104; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 279.

8. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 279.

Görüldüğü gibi çav, altın ve gümüşe karşı konvertibil olmanın yanı sıra, sahtekârlık ve taklit tehlikesine karşı da korumalıydı.¹⁰ Miladi 1330'da Çin'i ziyaret eden Seyyah İbn Batuta burada kullanılan kâğıt parayı şöyle tanımlar: "alış-veriş dinar ve dirhem ile değil, bir kâğıt parçası vasıtası ile vukubulur; her biri avuç içi kadar olup üzerlerinde hükümdarın damgası basılırdı. Bunların yirmi beşine bir *bâliş* denilip bizim dinara tekabül eder. Bir kimsenin kâğıt paraları yırtıldığı vakit bunları Darphaneye benzer bir yere götürüp yenisiyle değiştirirdi".¹¹

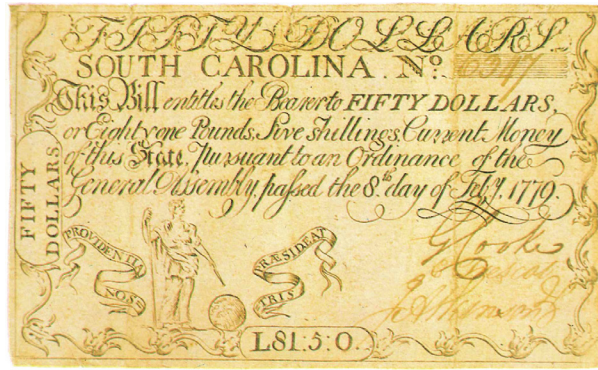
Uygurların da daha 11. yüzyılda kumaş parçaları üzerine mühürler basarak bunları para yerine kullandıklarını biliyoruz.¹² *Kumdu* adı verilen bu kumaş paralar eskidiğinde yenisiyle değiştirilirdi. Öte yandan Suvar Türklerinin alışverişlerde *Ekin* denilen kumaş paralar; İdil Bulgarları ile Hazarların da deri paralar kullandıkları bilinmektedir.¹³

İran'da da kısa süreli bir kâğıt para tecrübesi yaşanmıştı. 13 Eylül 1294'de tedavüldeki madenî paranın hazineye girmesini sağlamak amacıyla *çav* adı verilen kâğıt paraları piyasaya süren İlhanlı Sultanı Geyhatu, sikkenin kullanımını yasaklar ve çavı alışveriş vasıtası olarak kabul etmeyenlerin öldürüleceği halka duyurur; ayrıca altın ve gümüşe dayalı bütün sanatları yasakladığı gibi, kalpazanlık konusunda çok sert tedbirler alır. Buna göre sahte para basıp yakalananların karısı ve çocuklarıyla birlikte öldürülmeleri ve mallarının müsadere edilmeleri kararlaştırılır. Çav, alınan bütün bu sıkı önlemlere rağmen halk arasında rağbet görmez kanunları ve devleti doğrudan karşısına alamayan halk kitleleri, pasif mücadele yöntemini seçerek çareyi Tebriz'den göç etmekte bulur. Neticede Teb-

riz'de ticarî hayat tamamen durduğu gibi, fiyatlar da 10-12 katına çıkar. Sultan, halkın bu sessiz tepkisi üzerine bir iki ay içerisinde parayı tedricî olarak tedavülden kaldırmak zorunda kalır.¹⁴

Kâğıt para, Batıda ilk olarak Kuzey Amerika'da 1690 yılında asker maaşlarına karşılık olmak üzere İngiliz kolonisi olan Massachusetts hükümeti tarafından çıkarılır ve bunu diğer koloni hükümetleri izler.¹⁵ Değeri, itibarî kıymetinin %1'ine kadar düşen bu paralar, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığına kavuşmasından sonra, 1790'da

çıkartılan bir kanunla devlet tahvilleriyle değiştirilir. İç savaştan dolayı zarurete düşen devlet, 1862'de piyasaya 150 milyon dolarlık karşılıksız kâğıt para sürer. Halk arasında *greenback* adı verilen bu paralar üç sene içinde itibarî (nominal) değerlerinin %33'ünü kaybeder. Savaşın sona ermesinden sonra da piyasada kalan bu paralar zamanla değer kazanmaya başlar.¹⁶

▲ Güney Caroline hükümetinin 1779'da çıkardığı 50 dolarlık kâğıt para (7,4x12,1 cm. A. Pick, *Altes Papiergeld*, s. 22).

Amerika'daki bu tecrübeden birkaç sene sonra İngiltere'de de kâğıt para piyasaya sürülür. Ancak daha önceleri Goldsmith denilen ve para değiştirme işleriyle meşgul olan sarrafların mevduat sahiplerine vermiş oldukları *Goldsmith's Notes* denilen makbuzlar, İngiltere'de bir süre para yerine tedavül eder. Bunu gören Goldsmithler piyasaya daha fazla makbuz sürer. Bunlar İngiltere'de tedavül eden ilk kâğıt paralardır. Fransa ile savaşların devam etmesi ve bunun sonucunda devletin bunlara olan borcunu ödememesi üzerine Goldsmithler 1672'de iflas eder.¹⁷ Bunun üzerine İngiliz iş ve sermaye çevrelerinin girişimiyle 1694'te kurulan İngiltere Bankası, kendi çıkardığı kâğıt paraların altın ile aynı değerde olduğunu ve bunları altın ile değiştire-

10. F. W. Hirst, *Money (Gold, Silver, Paper)*, s. 223.

11. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 279.

12. Ahmet Tabakoğlu, "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 82.

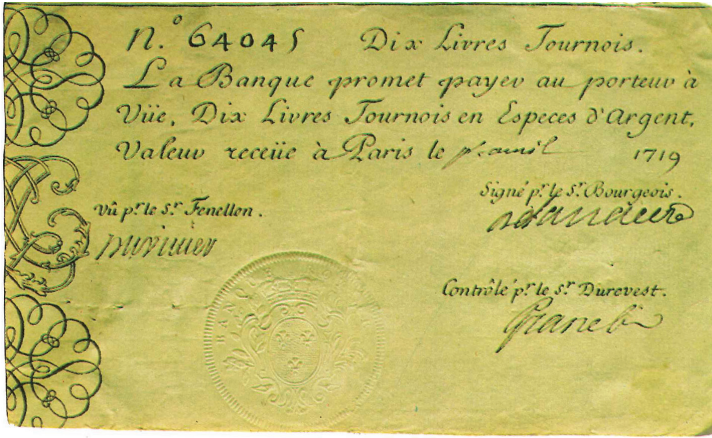
13. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 279-80.

14. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Karl Jahn, "İran'da Kâğıt Para", (Çev. M. Altay Köymen), *Belleken*, Ankara 1942, VI/23-24, s. 269-309.

15. N. Angell, *The Story of Money*, s. 241.

16. H. A. Kuyucak, *Para ve Banka*, I, 259-260.

17. Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekâmülü*, Ankara 1957, s. 48-49.

▲
Fransa'da John Law'ın kurduğu Banque Royale'in çıkardığı 1719 tarihli 10 livrelilik banknot (9x14,7 cm. A. Pick, *Altes Papiergeld*, s. 14).

receğini açıklar.¹⁸ Bu şekilde faaliyetlerine başlayan banka, 1696'da nakit sıkıntısından dolayı çalışmalarına bir süre ara verdiği için banknotların değeri %20 oranında düşerse de bu düşüş uzun sürmez ve bir müddet sonra yeniden değer kazanır. Stuart hanedanından Charles Edward'ın 1745'teki isyanının yarattığı telâş ve endişeden dolayı halkın bankaya hücum etmesi üzerine banka ödemelere sınırlama getirerek krizi geçiştirir. 1795 Napolyon savaşları sırasında İngiltere hükümetinin bankadan 19 milyon sterlin avans alması neticesinde nakit sıkıntısının başgöstermesi üzerine banka para bozma işlemlerini yapamaz bir duruma gelir. Hükümet, banknotlara güvenemeyen halkın bankadan parasını nakde dönüştürmesini istemesi üzerine 22 Haziran 1797'de banknotların tedavülünü zorunlu hale getiren bir kanun çıkarırsa da 1800'den itibaren banknotların değeri yeniden düşmeye başlar. Bütün bu olumsuzluklara bankanın kâğıt para hacmini genişletme çabaları da eklenince banknotlar 1813'te en düşük değerlerine iner. 1 Şubat 1820'de banknot kullanımındaki mecburiyetin ortadan kaldırılması üzerine banka banknotları yavaş yavaş altın paraya dönüştürür.¹⁹

Kâğıt para serüveni, Fransa'da daha ilginç ve sancılı bir seyir takip eder. John Law'ın 2 Mayıs 1716'da kurduğu *La Banque Générale* isimli özel banka, Fransa'da ilk defa

kâğıt para uygulamasına başlar. Bankanın kasalarının kısa sürede piyasada tutunan bu paraların karşılığı olan altın ve gümüşle dolması üzerine 4 Aralık 1718'de banka devletleştirilerek ismi *La Banque Royale* olarak değiştirilir; banknotların tedavülü mecburî hale getirilerek kral tarafından garanti altına alınmış olur. Law, banka devletleştirildikten sonra da müdürlüğünü sürdürür.²⁰ Bu zorunluluğun sağladığı serbestlikten yararlanan Law'ın piyasaya devamlı para sürmesi neticesinde tedavül eden kâğıt paranın miktarı bir sene içerisinde 1 milyar livreyi bulur. Bu tür uygulamalardan ötürü tüccar ve çiftçinin kâğıt parayı alışverişlerde kullanmak istememesi üzerine hükümet, 1720 yılında altın para kullanımını yasaklar. Aynı yıl piyasaya sürülenlerle beraber kâğıt paranın toplam miktarı 2,5 milyar livreyi aşar. Bu ise yüksek bir enflasyona neden olduğu için Paris'te fiyatlar %88 oranında artar.²¹ Banknotların değerinin yarıya düşmesi ve bunların mal sandıklarından kabul edilmeyeceğinin açıklanması üzerine 1721 yılında halk parasını almak üzere bankaya hücum eder. Talepleri karşılayamayan bankanın iflasını ilan etmesi üzerine toplumsal nefretin odağı haline gelen Law ülkeden kaçmak zorunda kalır.²² Bu ise halkın

▲
Fransa'da Caisse d'Escompte'un 1790 tarihinde çıkardığı 300 livrelilik banknot (12,4x19,4 cm. A. Pick, *Altes Papiergeld*, s. 26).

20. N. Angell, *The Story of Money*, s. 235-236; B. Ulutan, *Bankacılığın Tekâmülü*, s. 54-55.

21. Shepard Bancroft Clough, ve Charles Woolsey Cole, *Economic History of Europe*, Boston 1966, s. 283-284; Hasan Ferid, *Nakid ve İtibar-ı Mâli*, II, 296.

22. B. Ulutan, *Bankacılığın Tekâmülü*, s. 56; Karl Helfferich, *Money*, N. Y, A. M. Kelley 1969, I, 66; N. Angell, *The Story of Money*, s. 238.